

KİTÂBÜ'L-AYN

(كتاب العين)

Halil b. Ahmed'e

(ö. 175/791)

nisbet edilen ilk Arapça sözlük

(bk. HALİL b. AHMED).

KİTÂBÜ'L-CEMÂHİR

(bk. el-CEMÂHİR).

KİTÂBÜ'L-CİM

(كتاب الجيم)

Ebû Amr eş-Şeybânî

(ö. 213/828 [?])

tarafından kökün ilk harfine göre
alfabetik olarak düzenlenmiş ilk sözlük

(bk. EBÛ AMR eş-ŞEYBÂNÎ).

KİTÂBÜ'L-EDVÂR

(كتاب الأدوار)

Safiyüddin el-Urmevî'nin

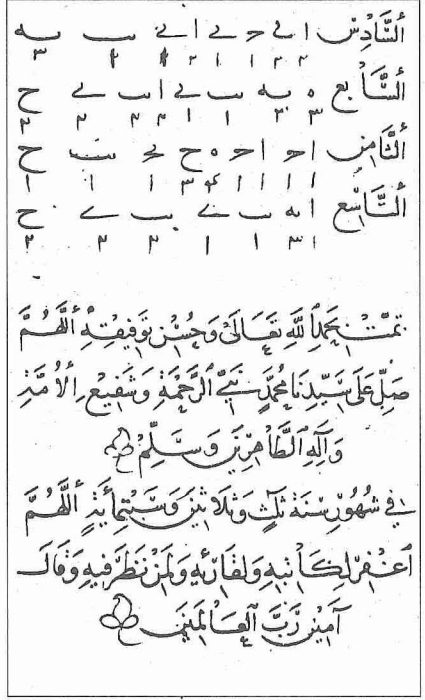
(ö. 693/1294)

mûsiki nazariyatına dair eseri.

aynı noktada birleşerek bir daire suretin-
de gösterilmiştir. Usullerin anlatımında
da tekrarlanan ritmik kalıplar yine bir dai-
re şeklinde çizilmiştir. Böylece mûsikinin
iki ana unsurunu teşkil eden ses ve usul
Arapça *devr* (dönme, dönüş) kelimesinin
çoğulu olan *edvâr* ile adlandırılarak mû-
siki nazariyatı eserlerinin genel adı olmuş,
bu konuda yazılan eserlere de "Kitâbü'l-
edvâr" denilmesi bir teamül halinde de-
vam etmiştir.

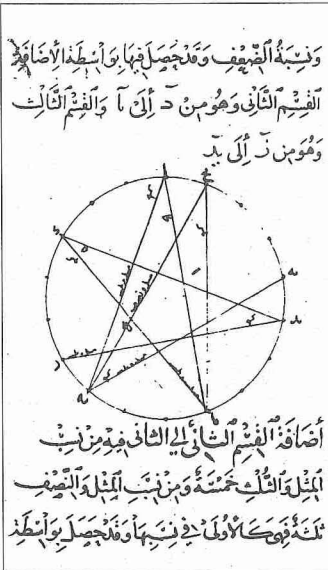
Asıl adı *Kitâbü'l-Edvâr fî ma'rifeti'n-
nağam ve'l-evtâr* olan eser, Safiyü'd-
din el-Urmevî'nin mûsiki nazariyatı ko-
nusunda Arapça olarak kaleme aldığı iki
önemli telifinden biridir. Müellif bu ese-
rini, Abbâsî Halifesi Müstansır-Billâh za-
manında 633 (1236) yılında henüz yirmi
yaşlarında iken ünlü matematik ve fen
bilimleri âlimi Nasîrüddin et-Tûsî'nin tav-
siyesi üzerine yazmıştır.

Eser kısa bir girişten sonra on beş bô-
lümde (fasıl) meydana gelir. Birinci bô-
lümde nağmenin tarifiyle tizlik ve pestlik
sebepleri açıklanır; ikinci bölümde, telli
mûzik aletlerinin kol kısmında istenilen
seslerin çıkarılması için parmakla basılan
belli noktalar (destân) anlatılır. Bunu, iki
ses arasındaki tizlik ve pestlik farkını gös-
teren boyutların (eb'âd) oranları hakkında
bilgilerden meydana gelen üçüncü bô-
lüm izler. Kulağa hoş gelen (mülâyim) ve
gelmeyen (mütenâfir) seslerin sebeple-
riyle dörtlü ve beşlilerin uyumlu şekille-
ri, birinci ve ikinci tabakadaki kısımların
birleştirilmesinden oluşan devirlerin ve
bu arada seksen dört terkinin izah edil-
diği dört, beş ve altıncı bölümlerden son-
ra yedi ve sekizinci bölümlerde iki telin

Kitâbü'l-Edvâr'ın son sayfası (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3653/1)

kullanılışı ile uddaki tellerin düzeni ve
perdeleri konusu işlenir. Meşhur devirler
(on iki makam) ve altı âvâzenin ud üze-
rindeki perdelerinin açıklandığı doku-
zuncu bölümü devirlerdeki nağmelerin
ortak perdelerinin izah edildiği onuncu
bölüm takip eder. Edvar tabakalarının
cetveller halinde anlatıldığı on birinci bô-
lümle udda alışılmamış değişik akortların
konu edildiği on ikinci bölümün ardından
on üçüncü bölümde ikâ' devirleri şekiller-
le izah edilir. On dördüncü bölümde nağ-
melerin insan üzerindeki etkileri kısaca
açıklanır, son bölümde de tarîka ve savt
adlı iki formdan ebced notasıyla birkaç
örnek verilir. Eserin on dördü Türkiye dı-
şında (bu nüshalar için bk. Shiloah, s. 309-
312; Hâşim Muhammed er-Receb, s. 17-
18), dokuzu Türkiye kütüphanelerinde
(Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3661/1, 3662,
Pertev Paşa, nr. 623/20, Ayasofya, nr. 2413;
Nuruosmaniye Ktp., nr. 3653/1, 3654;
TSMK, III. Ahmed, nr. 2130/4; Râgıb Paşa
Ktp., nr. 919/3; Âtîf Efendi Ktp., nr. 1598/
2) olmak üzere yirmi üç nüshası tesbit
edilmiştir. En eski nüsha kabul edilen Nu-
ruosmaniye Kütüphanesi'ndeki nüshanın
(nr. 3653/1) müellif hattı olması ihtimali
kuvvetlidir.

Kitâbü'l-Edvâr dan
iki sayfa
(Nuruosmaniye Ktp.,
nr. 3653/1,
vr. 14^b-15^a)

Kitâbü'l-Edvâr, mûsiki nazariyatının en önemli eseri olduğu gibi Türk mûsikisi ses ve dizileriyle ilgili yazılı kaynakların da ilk sıralarında yer alır. Çağın ameli ve nazari mûsiki bilgilerini inceleyerek nazariyat alanında yeni bir dönem başlatan Safiyyüddin el-Urmevî'nin on yedi aralıklı sistemi sonraki yüzyıllarda benimsenmiş, çalışmalarda esas alınarak hemen her nazariyatçı tarafından kullanılmıştır. Özellikle XIV-XVI. yüzyıllarda *Kitâbü'l-Edvâr*'a yazılan şerhler arasında Celâleddin Fazlullah Ubeydî'nin *Şerhu'l-Edvâr*'ı, Fahreddin Muhammed Hucendî, Lutfullah Semerkandî, Mübârek Şah ve Abdülkâdir-i Merâgî'nin *Şerh-i Kitâb-ı Edvâr* adıyla kaleme aldıkları eserleri burada zikredilmelidir. Eseri Hüseyin Ali Mahfûz, Gattâs Abdülmelik Hasebe ile Hâşim Muhammed er-Receb tahkikli olarak neşretmişlerdir (bk. bibl.). Ayrıca Fuat Sezgin'in Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki nüshasından (nr. 3653/1) tıpkıbasımını yaptığı (Frankfurt 1984) eser üzerinde Mehmet Nuri Uygun bir doktora çalışması yapmış ve tercümesiyle birlikte tenkitli neşrini gerçekleştirmiştir (İstanbul 1999).

Ayrıca Osmanlı dönemi mûsikişinaslarından Hızır b. Abdullah'ın 1441'de II. Murad'ın teşvikiyle yazıp hükümdara sunduğu, Türk mûsikisi tarihinin en önemli nazariyat kitapları arasında yer alan Türkçe bir *Kitâbü'l-Edvâr*'ının bulunduğu kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

H. G. Farmer, *A History of Arabian Music*, London 1929, s. 227-229; a.mlf., *The Sources of Arabian Music*, Leiden 1965, s. 48-49; a.mlf., "Safiyyeddin", *IA*, X, 63-64; Brockelmann, *GAL*, I, 906-907; B. R. D'éranger, *La musique arabe*, Paris 1949, V, 396-397; Abbas Azzâvî, *el-Mûsika'l-İrâkıyye*, Bağdad 1951, s. 31-32; Gattâs Abdülmelik Hasebe, *Kitâbü'l-Edvâr fi'l-mûsika*, Kahire 1961; Hüseyin Ali Mahfûz, *el-Edvâr*, Bağdad 1371/1961; O. Wright, *The Modal System of Arab and Persian Music*, Oxford 1978, s. 79-142; A. Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings*, München 1979, s. 309-312; Hâşim Muhammed er-Receb, *Kitâbü'l-Edvâr li-Safiyyüddin Urmevî*, Bağdad 1980, s. 17-18; Mehmet Nuri Uygun, *Safiyyüddin Abdülmü'min Urmevî ve Kitâbü'l-Edvâr*, İstanbul 1999; Gulâm Hüseyin Beydilî, "Bozorgân-ı Âzerbaycân: Urmîyeli Safiyyüddin Hakkında Bir Nice Söz", *Varlık*, sy. 10, Tahrân 1980, s. 47-52; Âdil el-Bekrî, "Safiyyüddin Urmevî", *el-Mevrid*, XIII/4, Bağdad 1984, s. 127-129; Süreyya Agayeva, "Türk Mûsikisinde Edvâr", *MM*, sy. 463 (1999), s. 57-59; Mahmûd Ahmed el-Hifnî, "el-Edvâr fi ma'rifeti'n-nağami ve'l-edvâr li-Safiyyüddin el-Urmevî", *Tİ*, III, 548-555; Nuri Özcan, "Osmanlılar'da Mûsiki", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, III, 209-211.

MEHMET NURİ UYGUN

KİTÂBÜ'L-EMVÂL

(كتاب الأموال)

Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî'nin
(ö. 402/1011)

İslâm malî hukukuna dair eseri
(bk. DÂVÜDÎ, Ahmed b. Nasr).

KİTÂBÜ'L-EMVÂL

(كتاب الأموال)

İbn Zencûye'nin

(ö. 251/865)

İslâm malî hukukuna dair eseri
(bk. İBN ZENCÜYE).

KİTÂBÜ'L-EMVÂL

(كتاب الأموال)

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın
(ö. 224/838)

kamu maliyesine dair eseri.

Vergi konusunda önemli adımların atıldığı Hz. Ömer ve Ömer b. Abdülazîz dönemleri başta olmak üzere İslâm'ın ilk iki yüzyılındaki vergi ve arazi hukuku, kısmen de idare ve devletler hukuku uygulamaları hakkında zengin bilgiler içeren önemli bir kaynaktır. Kitapta Ebû Müshir, Ebû'l-Yemân, Hişâm b. Ammâr, Ebû Ey-yûb ed-Dımaşkî ve Ahmed b. Hâlid el-Hımsî gibi bazı Şamli hadisçilerin rivayetlerine yer verilmesi, Ebû Ubeyd'in eserini 213 (828) yılında yaptığı Şam seyahati sonrasında tamamlamış olabileceğini düşündürmektedir.

Hacim bakımından orantısız bölümler (kitâb) ve alt başlıklardan (bab) oluşan eser devlet başkanı ve raiyyenin karşılıklı haklarını, âdil yönetimin gereğini, Hz. Peygamber'e mahsus gelirlerle (fey, humus-tan pay ve safî) bunların harcama kalemlerini ele alan kısa bir bölümle başlamaktadır. Daha sonra devlet başkanının korumak ve dağıtmakla mükellef kılındığı mallar fey, humus ve zekât olmak üzere üç ana sınıfa ayrılarak ele alınmakta ve kitabın çatısını da bu tasnif oluşturmaktadır.

Ebû Ubeyd eserde ele aldığı konuları ve varılan sonuçları kitap, sünnet ve icmâ ile delillendirmeye çalışır. Kendisi sahâbe ve tâbiîn kavlini de sünnet hükmünde görmektedir. Döneminde hadis ilminin sistemleşmiş ve tedvin aşamasına gelmiş olmasının verdiği imkânla Ebû Ubeyd rivayetleri bazan senedleriyle birlikte nakletmekte, rivayetlerin sıhhatini incele-

mekte, zaman zaman sened tenkitleri yapmakta (meselâ bk. *el-Emvâl*, s. 442), bazan da hadis metinlerinde kısaltmalarla gitmekte veya mâna ile rivayetle yetinmektedir. Kaynaklarda İbrâhim el-Harbi'nin, hocası Ebû Ubeyd'in eserleri arasında ihtiva ettiği hadislerin azlığı sebebiyle en zayıfının *Kitâbü'l-Emvâl* olduğunu söylediği bildiriliyorsa da (Hatîb, XII, 502; Zehebî, X, 502) yalnız hadis sayısından hareketle böyle bir hükme varmak isabetli değildir. Çünkü Ebû Ubeyd'in ele aldığı birçok meselede aktardıklarının dışında daha pek çok hadis bulunduğunu söylemesi (*el-Emvâl*, s. 307, 323, 401), eserinin muhtevasıyla ilgili bütün rivayetleri derlemeyi hedeflemeyip en önemlilerini nakille yetindiğini göstermektedir.

Ehl-i hadîsten sayılmakla birlikte ehl-i re'ydin de faydalanmış olan Ebû Ubeyd kıyasın alanını sınırlı tutmakta, sadece hakkında Kitap ve Sünnet'ten hüküm bulunmayan konularda kıyasa gitmektedir. Ona göre özellikleri farklı olan meselelerin hükümleri birbirine kıyas edilmemelidir. Ayrıca her sünnet vazedildiği hususla ilgili hüküm bildirir ve birbirine kıyaslanmaz (*a.g.e.*, s. 497, 540, 554, 578, 593). Bu bağlamda amme maslahatı alternatif ihtihadlar arasında seçim yaparken belirleyici bir role sahiptir (*a.g.e.*, s. 594). İhtilâfî görüşler arasında kendisiyle amel edilegeleni tercih etmesi (*a.g.e.*, s. 478, 566, 595) teamüllere de belli bir yer verdiğini göstermektedir. Delillerden hüküm çıkarabilmesi sebebiyle müstakil müctehid sayılan müellif (Zehebî, VIII, 91; X, 490, 491), ele aldığı konulara dair delilleri ve diğer âlimlerin görüşlerini aktarıp bunları değerlendirmekte, sonuçta ya aralarından birini tercih etmekte ya da kendi ihtihadını delilleriyle birlikte sunmaktadır. Bazan okuyucuyu alternatif görüşlerden biriyle kendisinininki arasında serbest bırakmaktadır (*el-Emvâl*, s. 667, 692).

Bağımsız bir âlim olmasına rağmen çeşitli ilim dallarındaki başarıları Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri mensuplarının kendisini paylaşamamasına sebebiyet vermiştir (İbn Ebû Ya'lâ, I, 259; Sübkî, II, 154, 158). Bununla birlikte *Kitâbü'l-Emvâl*'de Şâfiî ve Ahmed b. Hanbelî'nin ismini dahi anmamakta, İmam Mâlik'in görüşlerini sıkça aktarmakta ve birçoğuna katılmaktadır. Nâdiren de olsa Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin ihtihadlarına yer vermekte (*el-*